

Termikus sugárzás, lumineszcencia

Orvosi Biofizika I. 2025. november 4.

Kellermayer Miklós

Biofizikai és Sugárbiológiai Intézet

SEMMELWEIS
EGYETEM 1769

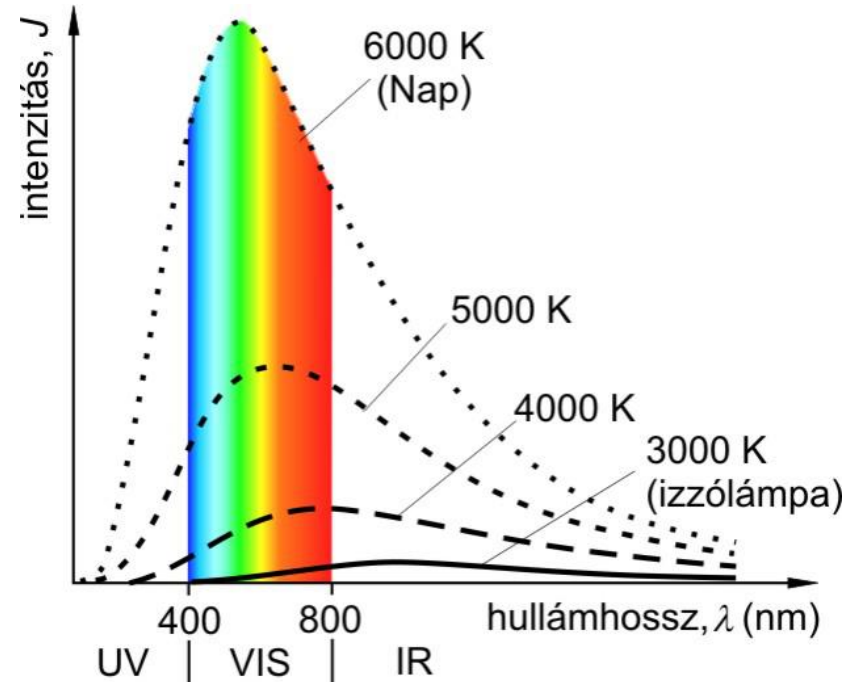
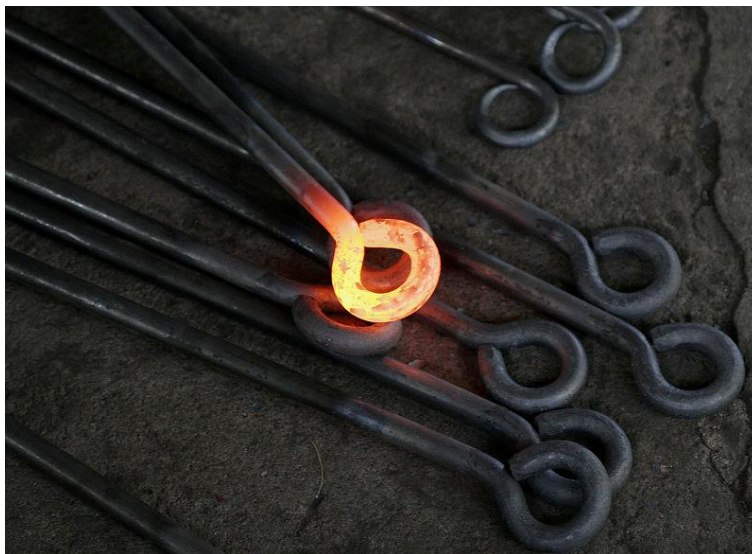
Fény keltése

Emisszió: "kibocsátás"

1. Termikus ("feketetest" v. hő-) sugárzás

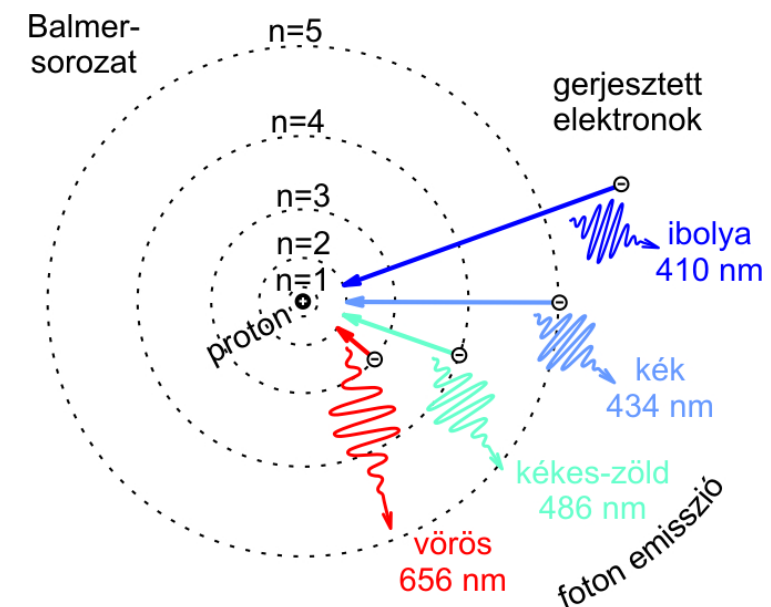
Mechanizmus: atomok, molekulák hőmozgása

Fényenergia forrása: rendszer belső energiája

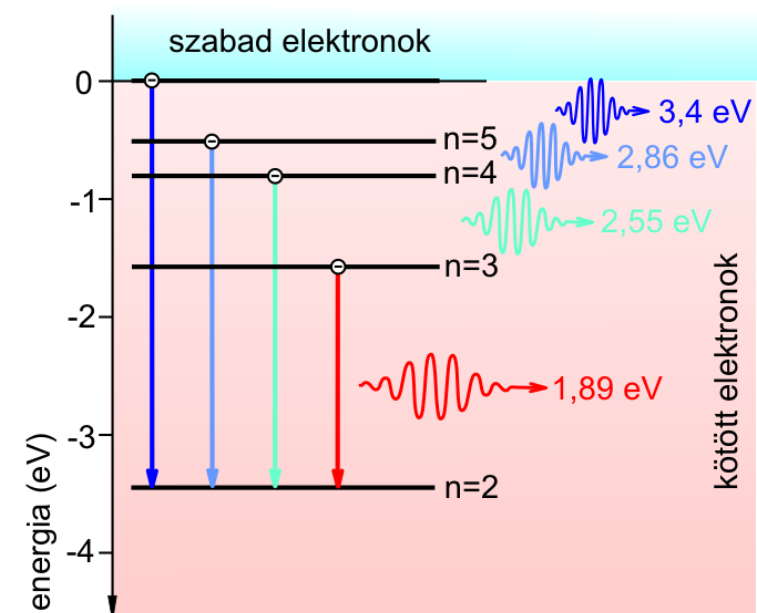

2. Lumineszcencia

Mechanizmus: gerjesztett állapoti energia kibocsátása

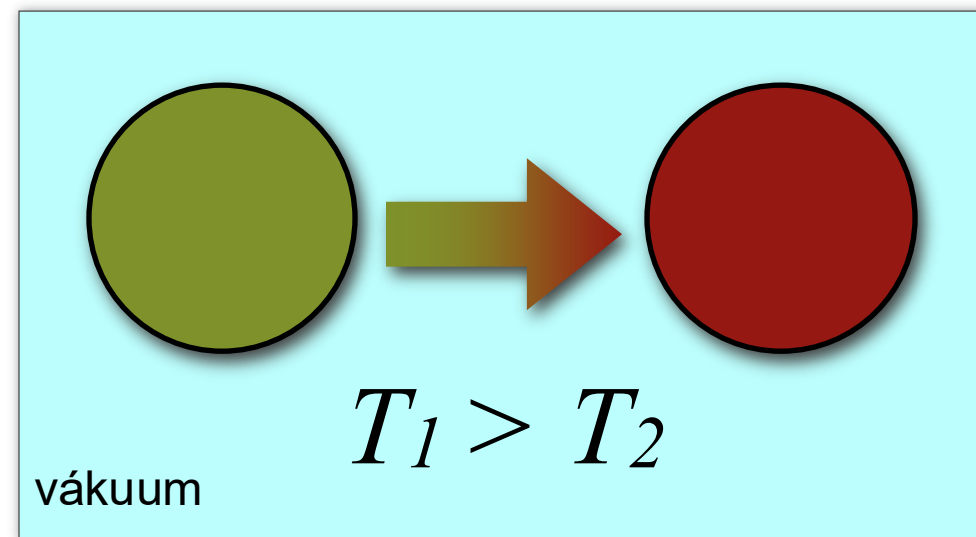

Fényenergia forrása: gerjesztett állapot energiája

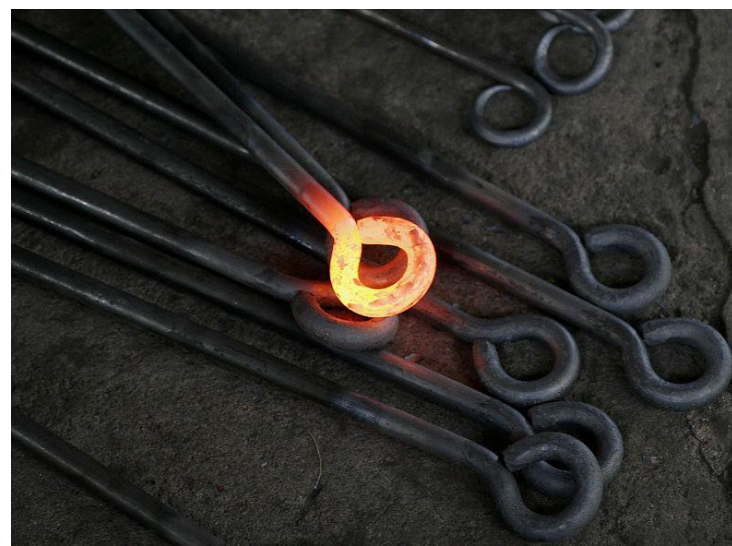

“Feketetest” (Termikus) sugárzás

A fénykeltés egyik mechanizmusa

Hőcsere:
hőmérséklet
kiegyenlítődés

- Magas hőmérsékletű testek fényt bocsátanak ki (emittálnak).
- Minél magasabb a test hőmérséklete, annál rövidebb hullámhosszak jelennek meg az emissziós spektrumában.

... no de mi az a “fekete test”...?

A fekete test minden ráeső fényt elnyel

A tárgyak nemcsak sugároznak, hanem a sugárzást el is nyelik (abszorbeálnak)!

Kisugárzott felületi teljesítmény (M) és abszorpciós tényező (α) aránya konstans (Kirchoff törvénye):

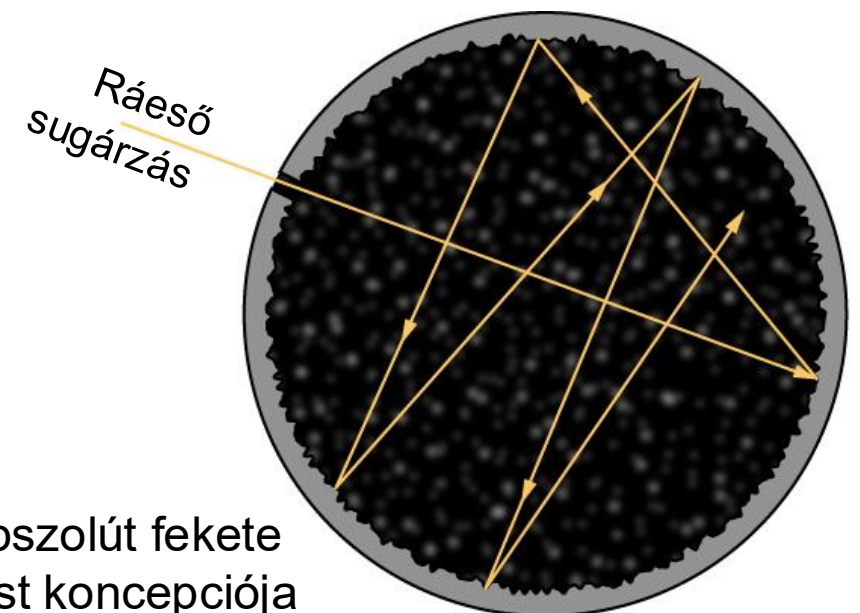
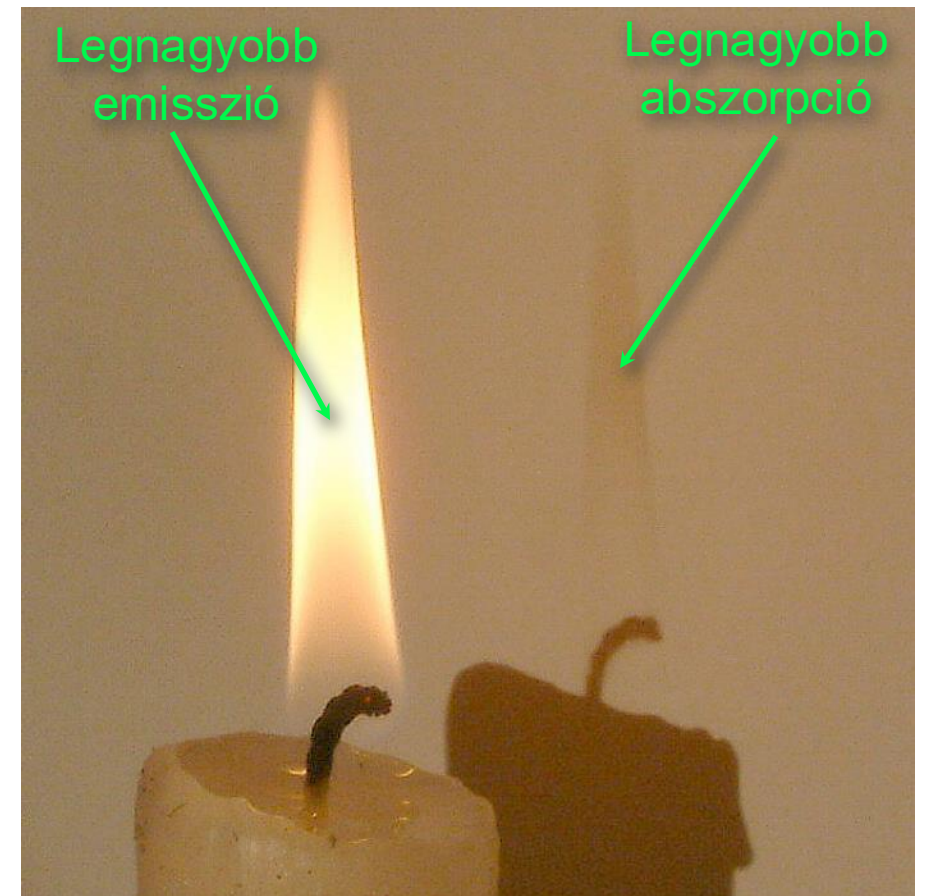
Gustav Robert Kirchhoff
(1824-1887)

$$\frac{M_{\lambda_i}}{\alpha_{\lambda_i}} = \frac{M_{\lambda_j}}{\alpha_{\lambda_j}}$$

Abszolút fekete testre (BB*):

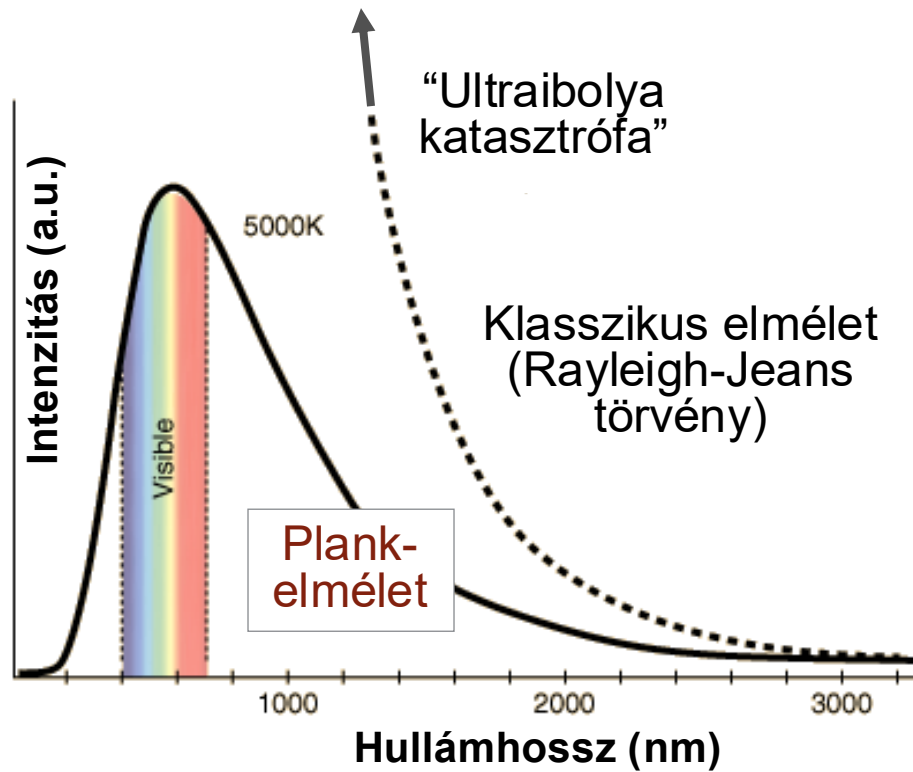
$$\alpha_{\lambda_{BB}} = 1 \quad (*BB = \text{"black body"})$$

- Tehát, az abszolút fekete test minden reá eső sugárzást elnyel ("semmit" nem ver vissza).
- Az abszolút fekete testen ezért a hőmérsékletfüggő emisszió ("feketetest sugárzás") ideálisan vizsgálható.

Termikus sugárzás

Tulajdonságok és levonható következtetések

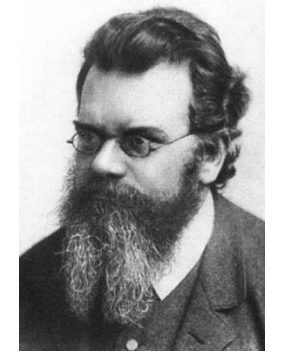
Stefan-Boltzmann törvény:

$$M_{BB}(T) = \sigma T^4$$

M_{BB} = kisugárzott felületi teljesítmény, emissziós spektrum alatti terület.

Jozef Stefan
(1835-1893)

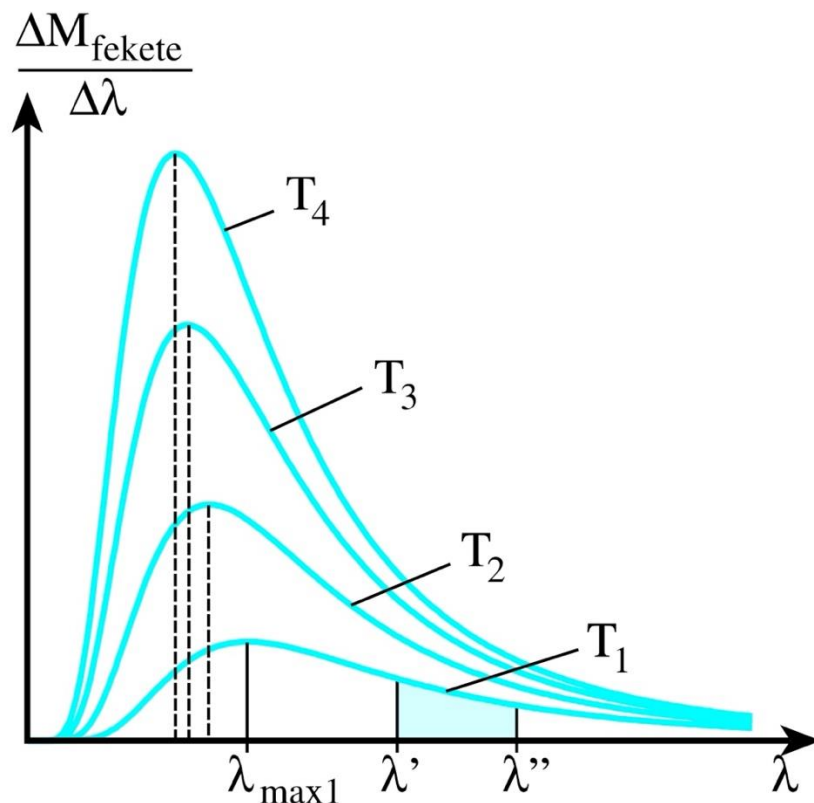
Ludwig E. Boltzmann
(1844-1906)

Wien-féle eltolódási törvény:

$$\lambda_{\max} T = \text{const}$$

Wilhelm Wien
(1864-1928)

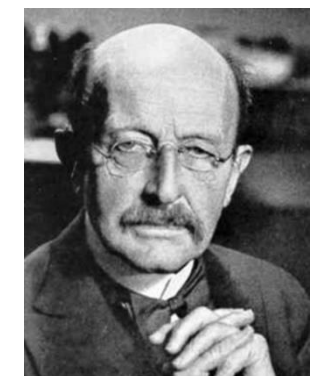

Planck-féle sugárzási törvény:

$$E = hf$$

h = hatáskvantum, Planck-állandó (6.626×10^{-34} Js).

Értelme: az energia csomagokban (kvantumokban) nyelődik el és emittálódik

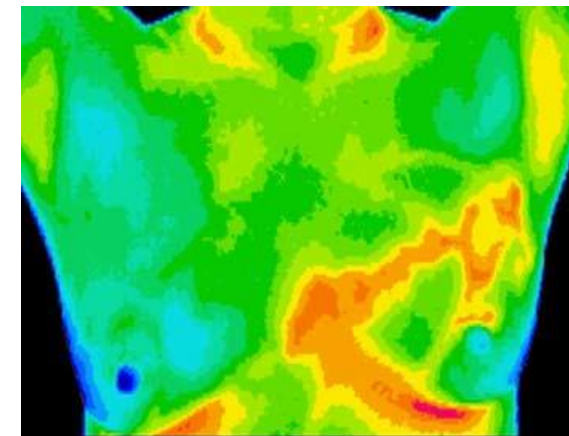

Max K. E. L. Planck
(1858-1947)

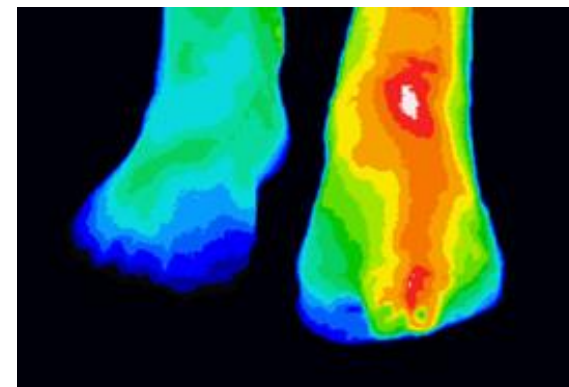
Termikus sugárzás alkalmazása

Thermográfia, infradiagnosztika

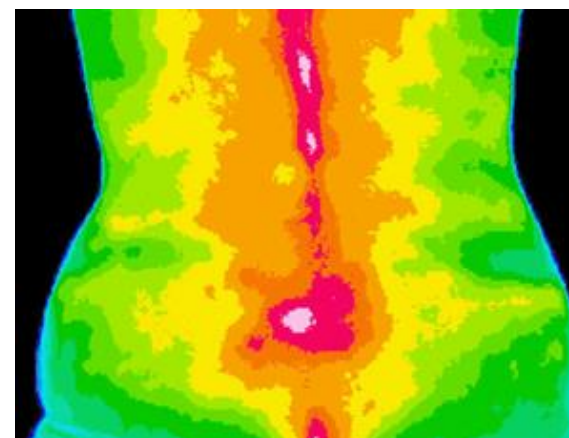
Nem abszorbeáló rétegeten “át lehet látni”

Emlőszűrés,
emlőcarcinoma

Gyulladás

Krónikus
musculoskeletális
stressz (fájdalom)

Reptéri termográfia

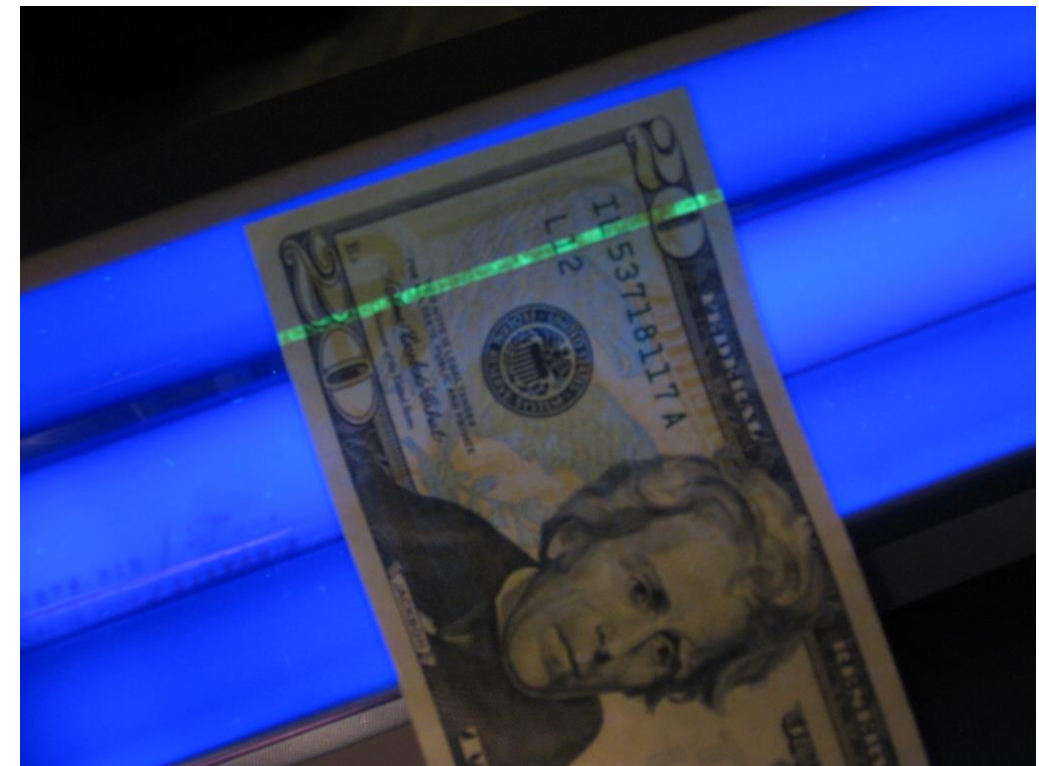
Lázás állapot, epidémia/pandémia detektálása, követése

Lumineszcencia

- Gerjesztett állapotból fényemisszióval járó relaxáció
- A hőmérsékleti sugárzáson felül kibocsátott sugárzás
- “Hideg fény”
- Fluoreszcencia és foszforeszcencia

Lumineszcencia mindenütt

Foto-
lumineszcencia

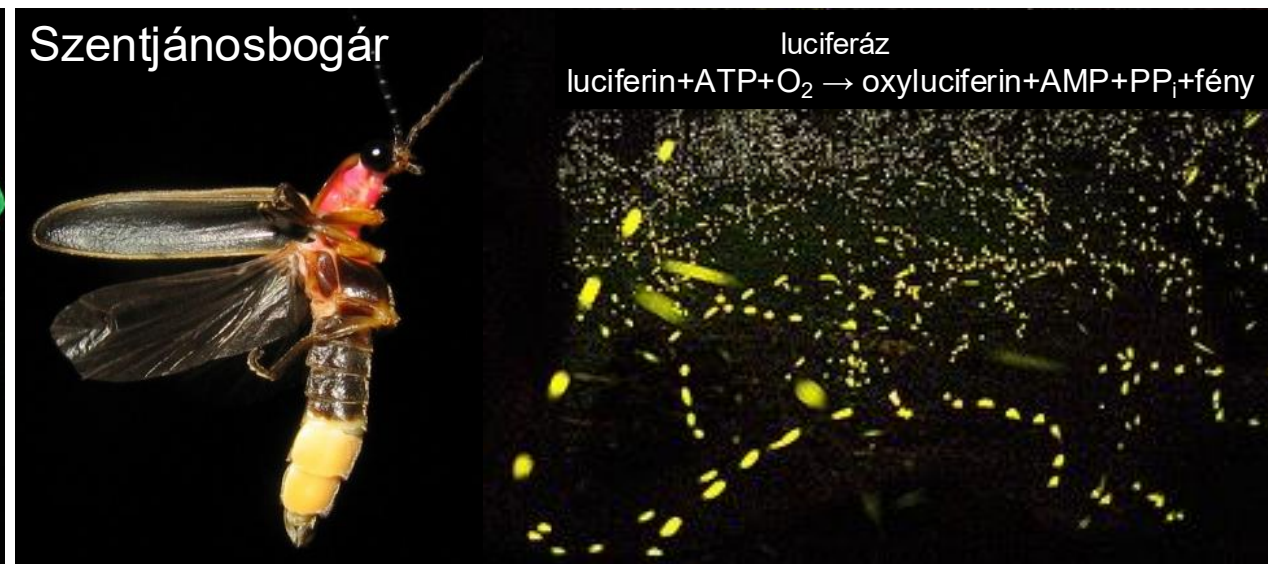

Lumineszcencia mindenütt

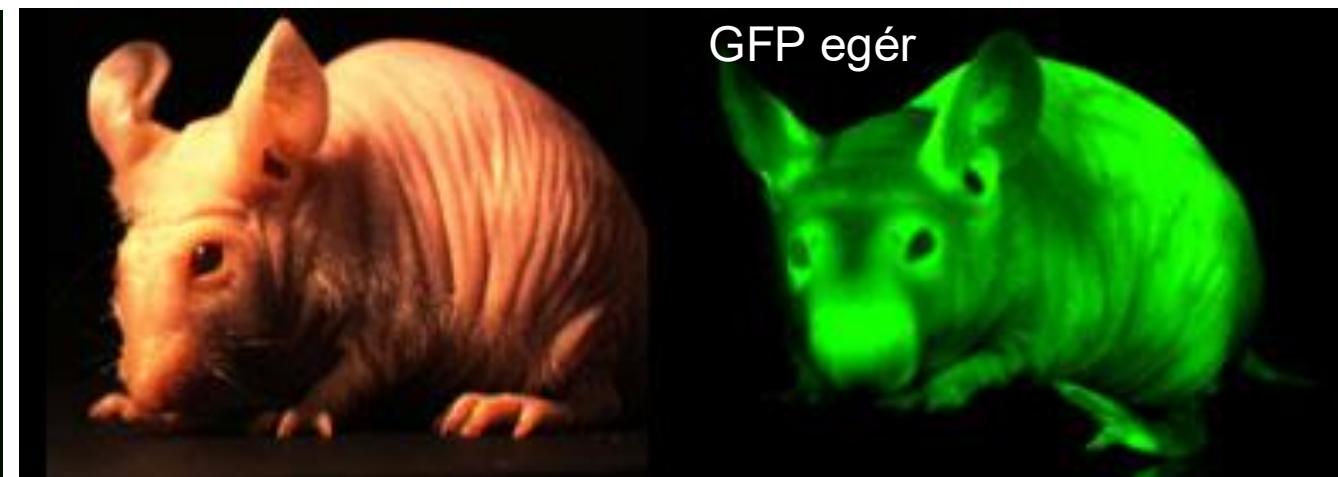
Radio-
lumineszcencia

Bio-/kemi-
lumineszcencia

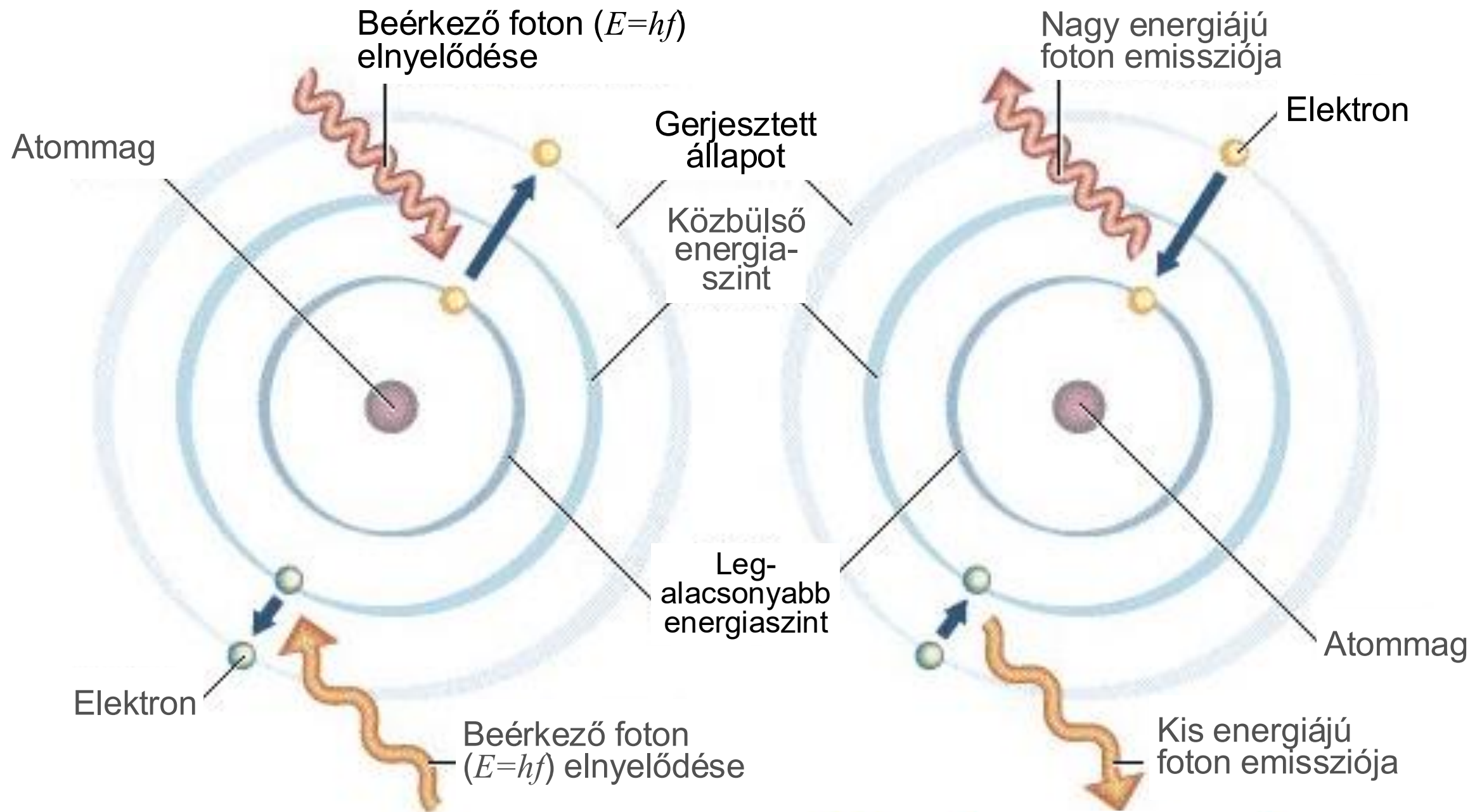
Fluoreszcencia
alkalmazások

A lumineszcencia típusai

Gerjesztés <i>módja</i> szerint	Lumineszcencia típusa
fényabszorpció	fotolumineszcencia
kémiai reakció	kemilumineszcencia, biolumineszcencia
termikusan aktivált ion-rekombináció	termolumineszcencia
töltés injekció	elektrolumineszcencia
nagyenergiájú radioaktív sugárzás	radiolumineszcencia
súrlódás	tribolumineszcencia
hanghullámok	szonolumineszcencia
Gerjesztett <i>állapot</i> szerint	Lumineszcencia típusa
első gerjesztett szingulett állapot	fluoreszcencia
legalsó (gerjesztet) triplett állapot	foszforeszcencia

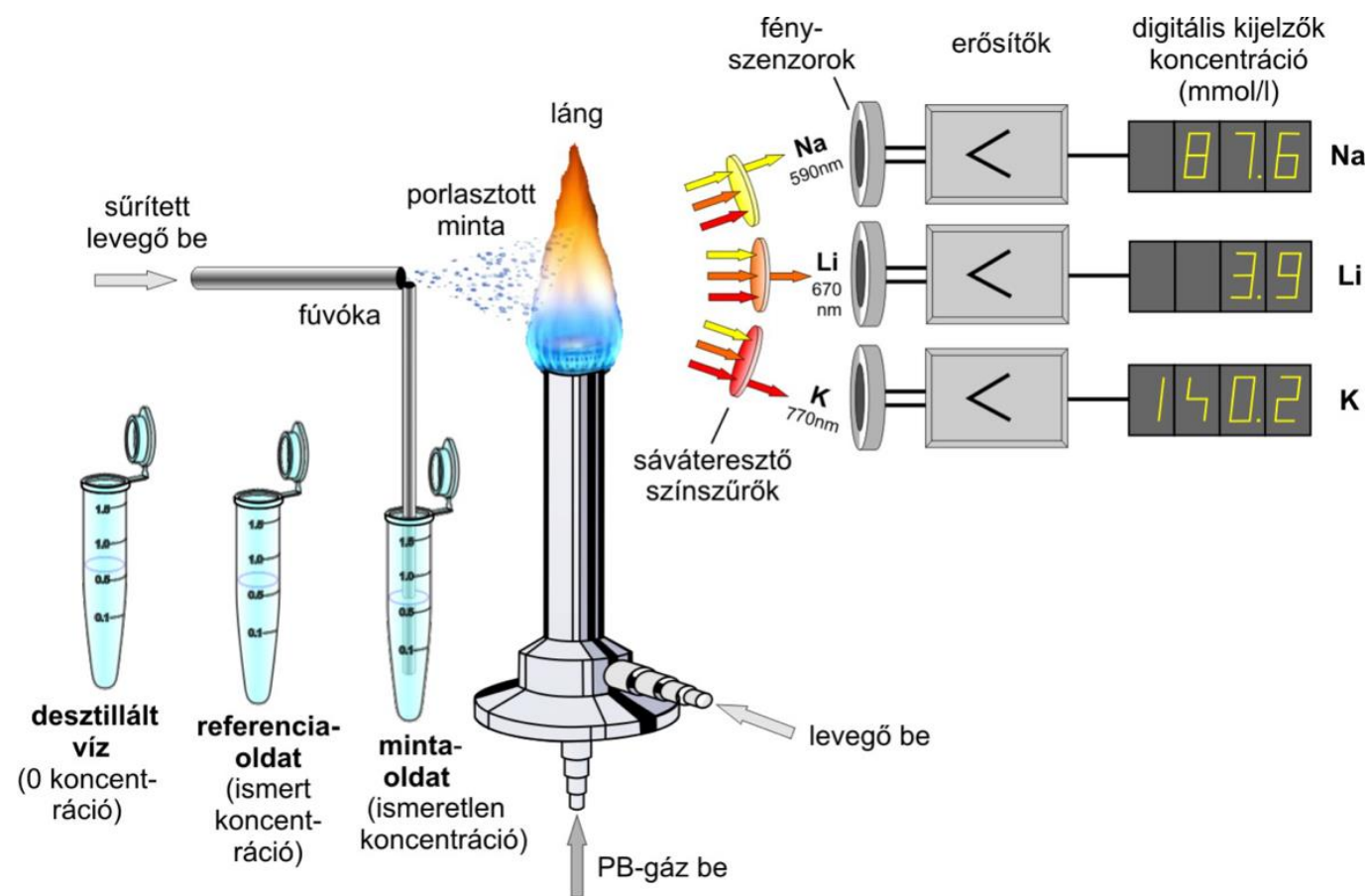
Fényemisszó gerjesztett **atom** által

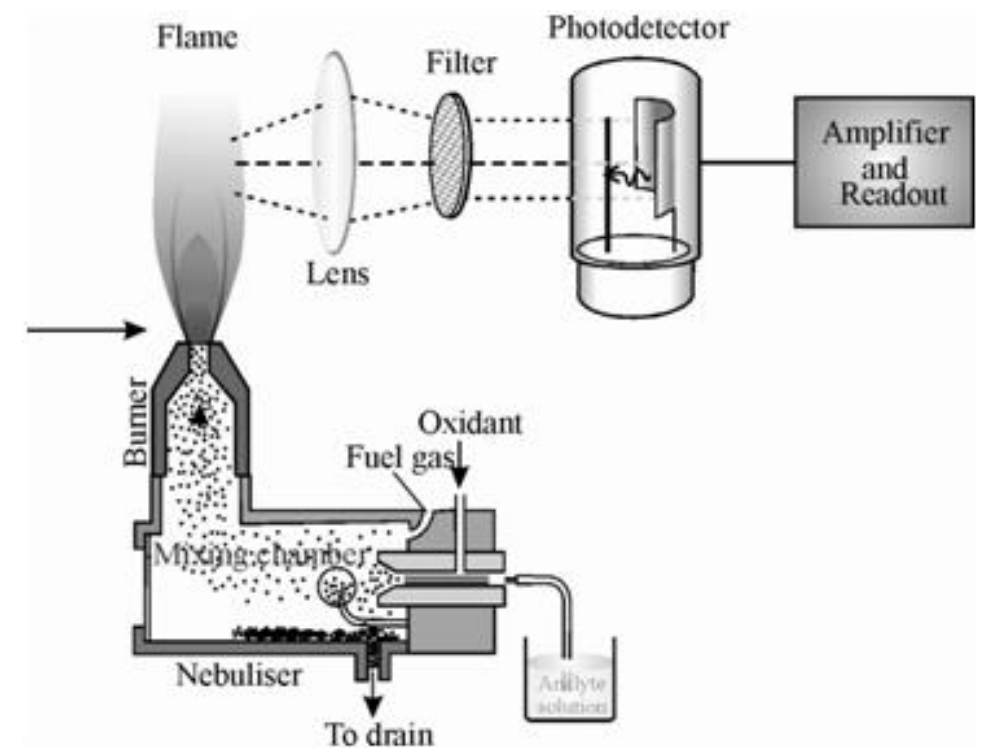
Vonalas emissziós spektrum

Emissziós spektroszkópia alkalmazása: lángfotometria

Alkáli fémek kvalitatív és kvantitatív meghatározása

Klinikum: szérumban ionok (Na^+ , K^+) meghatározása

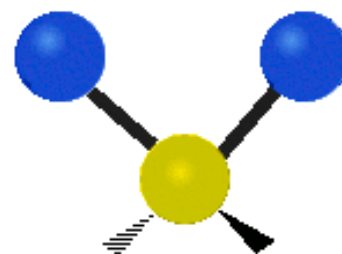
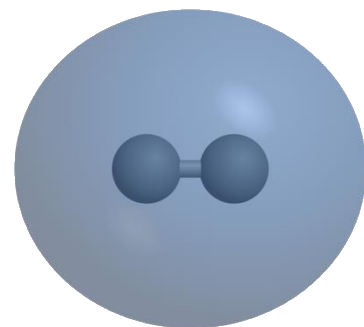

Lángfotométer

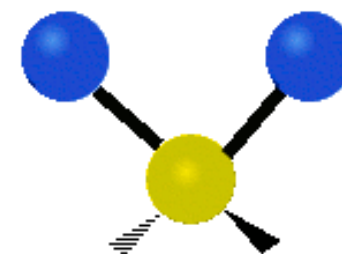

Egy gerjesztett **molekula** emissziója bonyolultabb, mert energianívói összetettek

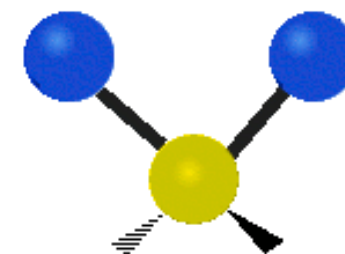
Molekula: kovalens kötéssel összekapcsolt atomok
Legegyszerűbb eset: kétatomos molekula (pl., hidrogénmolekula)

Aszimmetrikus nyúlás

Szimmetrikus nyúlás

Ollózás

A molekulák **vibrációs** és **rotációs** mozgásokat végeznek:

Vibráció: kovalens kötés **mentén** történő periodikus mozgás
Rotáció: kovalens kötés **tengelye körüli** periodikus mozgás

Molekula energiája: Born-Oppenheimer - közelítés:

$$E_{total} = E_e + E_v + E_r$$

- Energia állapotok egymástól függetlenek.
- Állapotok energianívói kvantáltak.
- Átmenetek energiacsomag elnyelésével/kibocsátásával járnak.
- Energiaszintek nagyságrendje különbözik (lásd ökölszabály).

Energiák skálázódása:

$$E_e \stackrel{\sim 100x}{>} E_v \stackrel{\sim 100x}{>} E_r$$

$$\sim 3 \times 10^{-19} \text{ J } (\sim 2 \text{ eV}) > \sim 3 \times 10^{-21} \text{ J} > \sim 3 \times 10^{-23} \text{ J}$$

(Ökölszabály: ultraibolya > látható > infravörös)

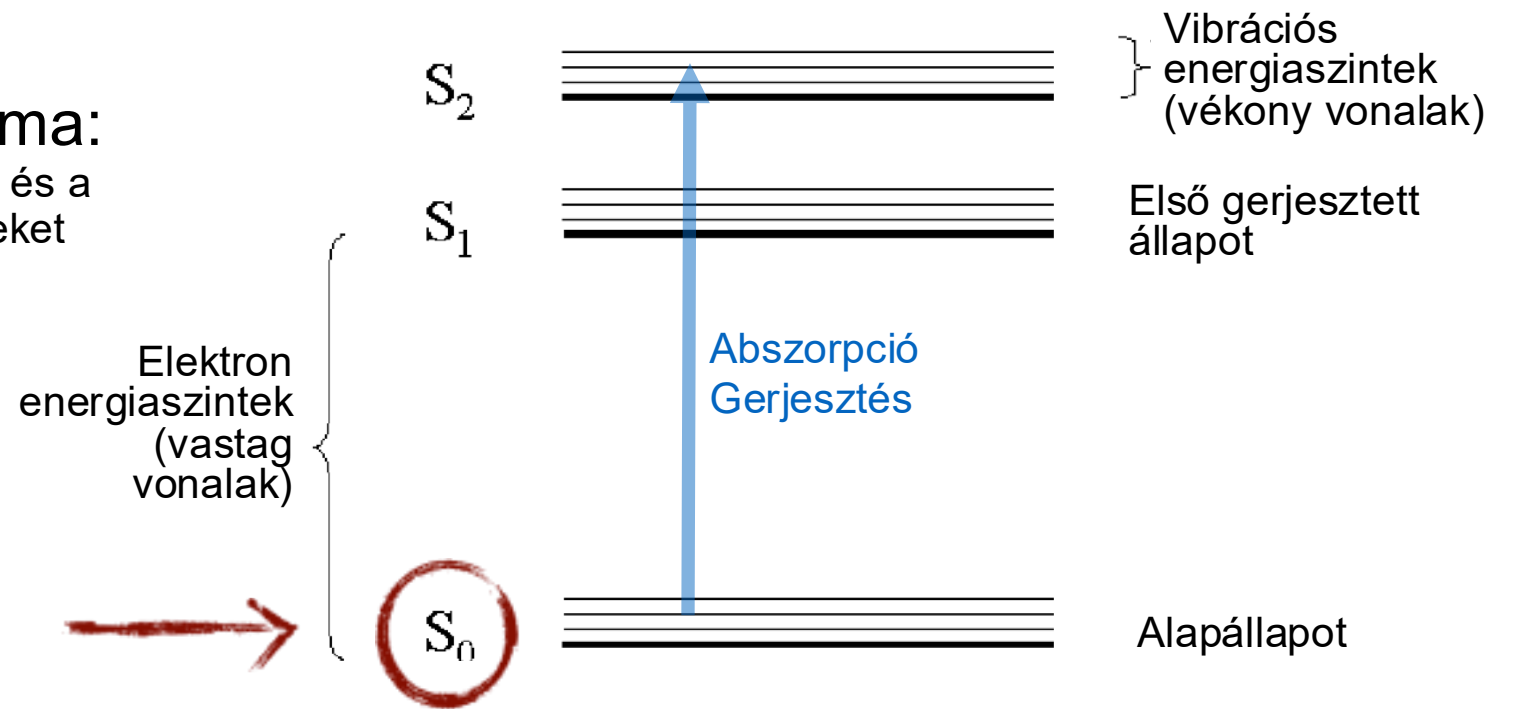
Energia állapotok ábrázolása

Alexander Jabłoński
(1898-1980)

Jabłoński-féle termséma:
egy molekula elektronállapotait, és a közöttük végbemenő átmeneteket (nyilakkal) mutatja

Vajon mi ez az "S" (szingulett) állapot?

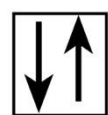

Spinállapotok - a Pauli-elv

Wolfgang Pauli
(1900-1958)

- Minden kvantumállapotot csak egyetlen elektron tölthet be.
- Egy atomon belül nem létezhet két olyan elektron, amelynek mind a négy kvantumszáma megegyezik.

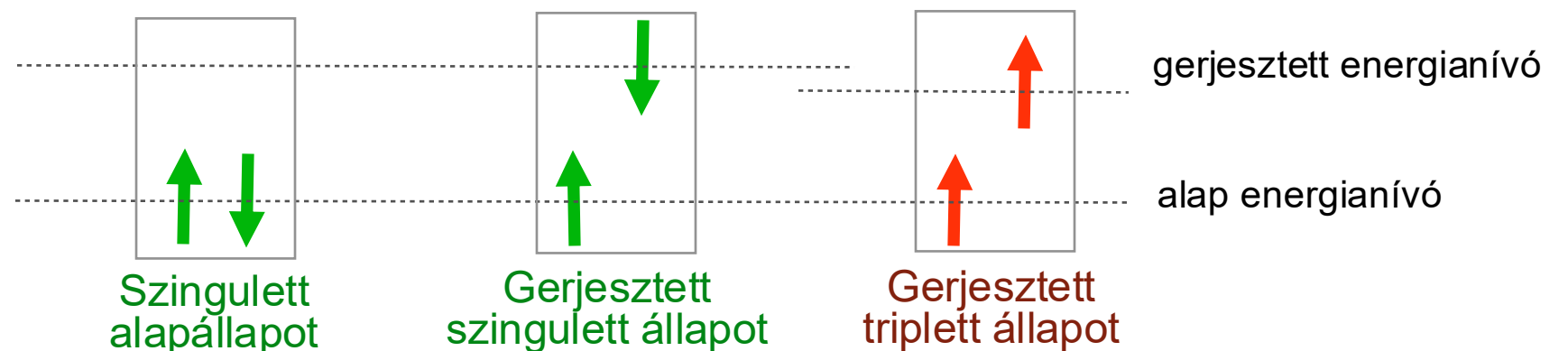

betöltött alhéj: spin párosítás (ellentétes spinű elektronok párosodnak)

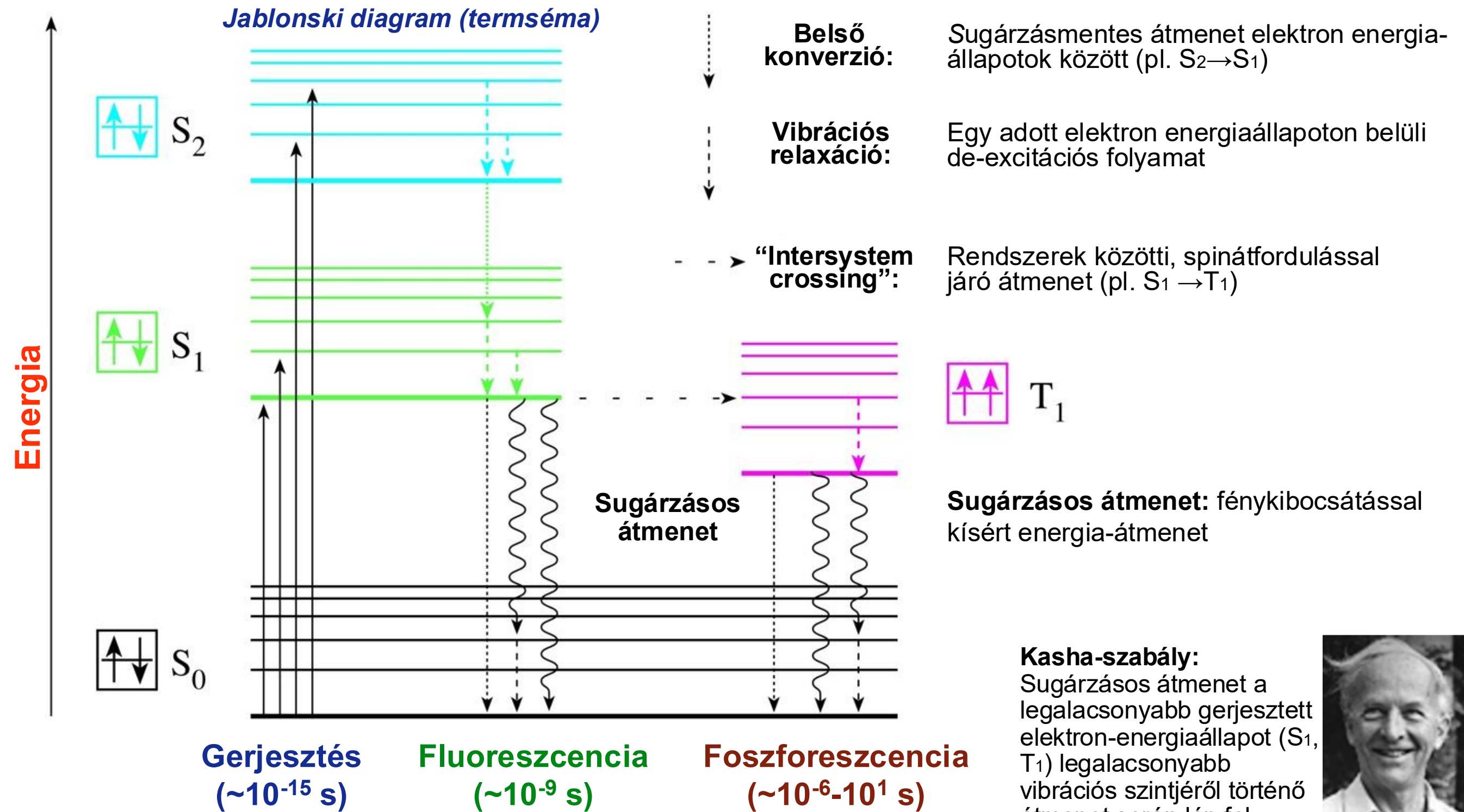
Szingulett és **triplett** állapotok: az eredő spinállapothoz rendelt mágneses momentum **orientációinak száma** (mágneses térben) = $2S+1 = 1$ (**szingulett**) vagy 3 (**triplett**). (S = eredő spin, pl. betöltött alhéj esetén $(+1/2)+(-1/2) = 0$)

S: szingulett állapot: ellentétes spinű párosított elektronok, eredő spin (S) = 0, **orientációk száma** = $(2S+1) = 1$.

T: triplett állapot: a molekulában azonos spinállapotú elektronok vannak, eredő spin = 1 (pl. $(+1/2)+(+1/2) = 1$), **orientációk száma** = $(2S+1) = 2+1 = 3$.

A lumineszcencia folyamatai

Kasha-szabály:

Sugárzásos átmenet a legalacsonyabb gerjesztett elektron-energiaállapot (S_1 , T_1) legalacsonyabb vibrációs szintjéről történő átmenet során lép fel.

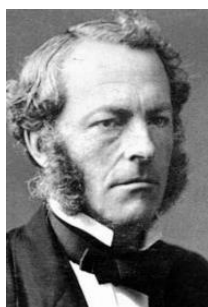
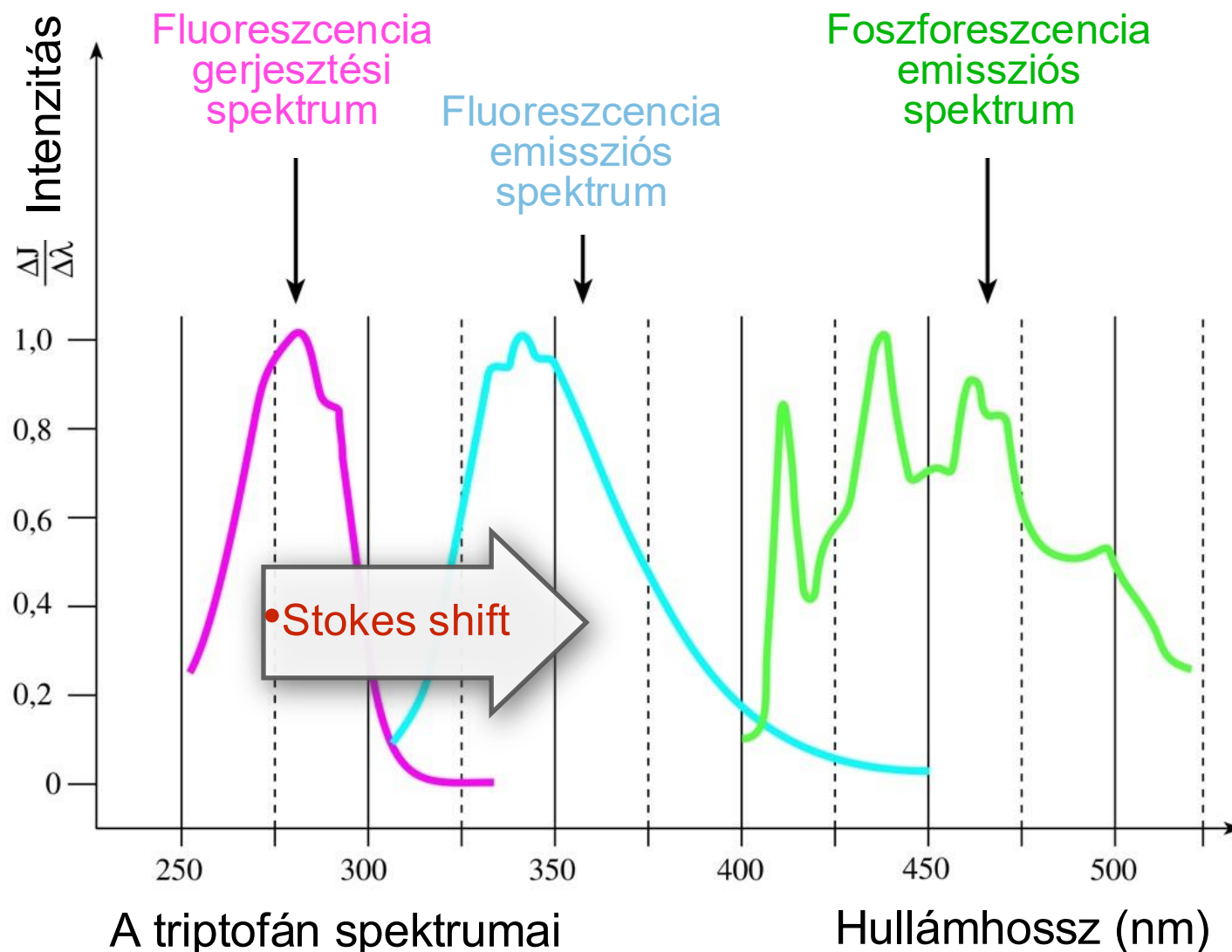

Michael Kasha (1920-2013)

A lumineszcencia jellemzése

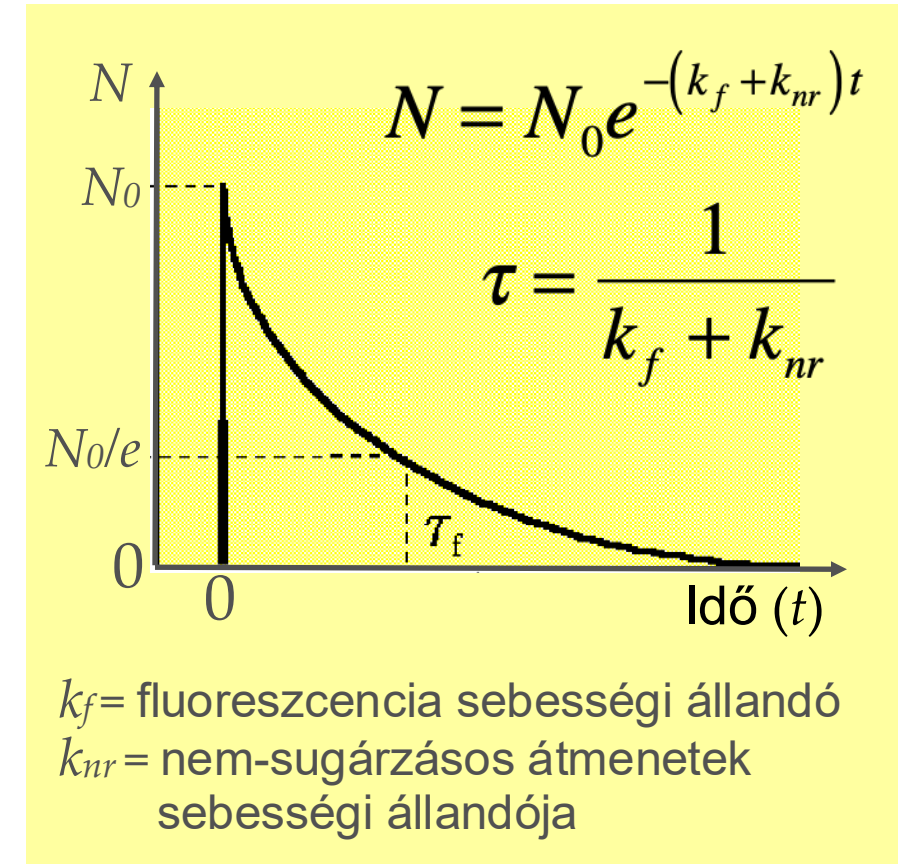
1. Spektrumok

- Sávos
- Gerjesztés-emisszió tükörszimmetrikus

George Stokes
(1819-1903)

2. A gerjesztett állapot élettartama (τ)

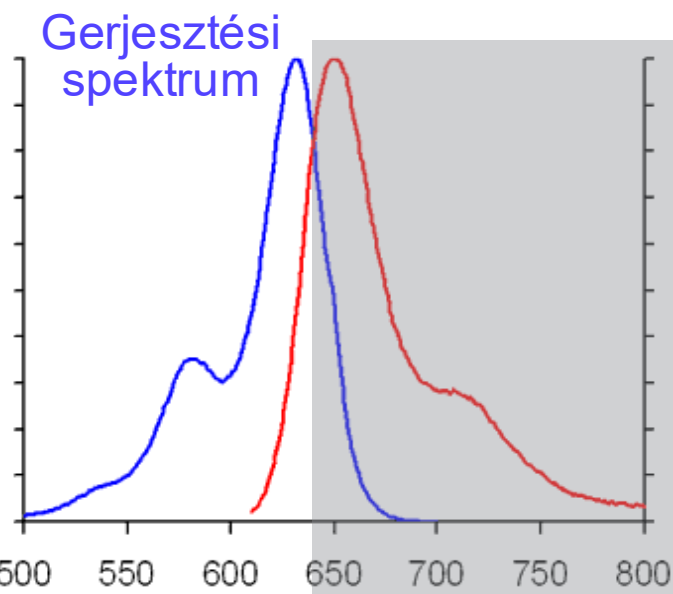
3. Kvantumhatásfok (Φ)

$$\Phi = \frac{k_f}{k_f + k_{nr}} = \frac{N_{emittált\ foton}}{N_{abszorbeált\ foton}}$$

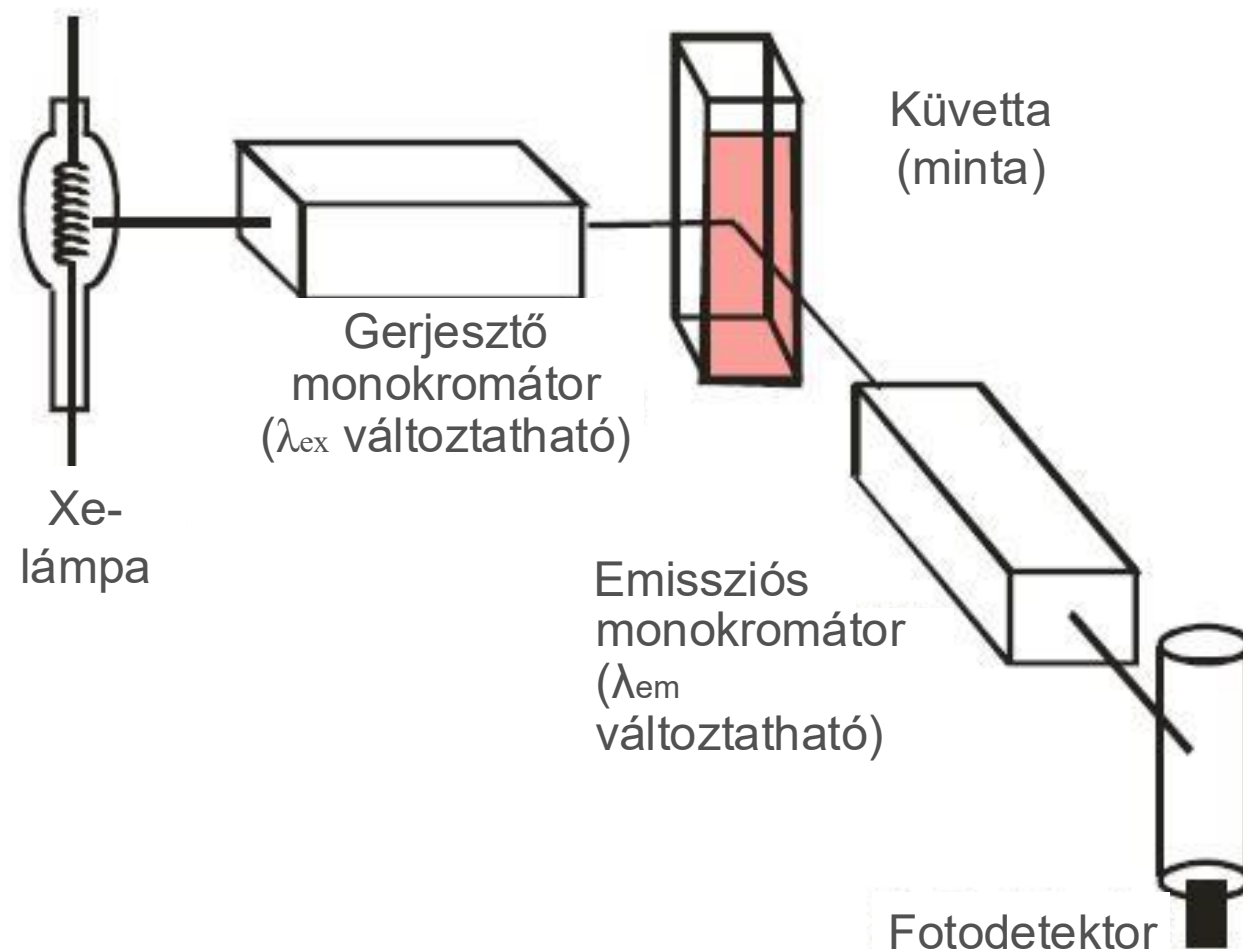
A lumineszcencia mérése

Fluoreszcencia spektrométer ("Steady-state" spektrofluoriméter)

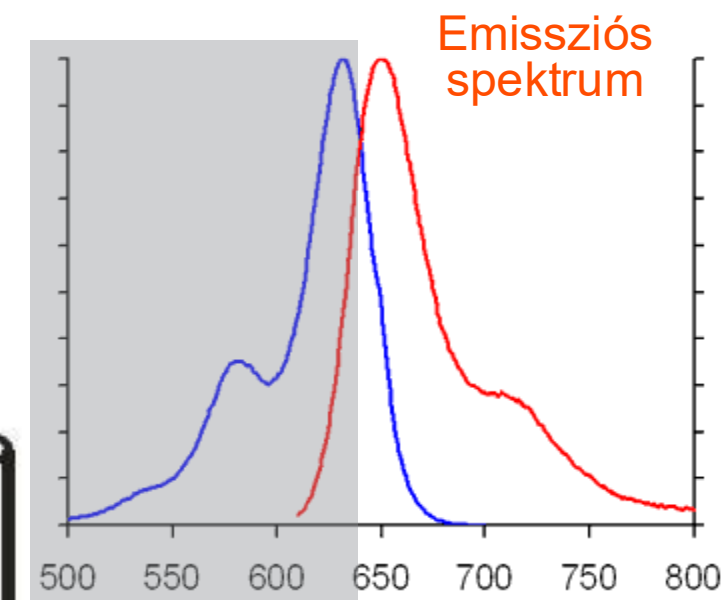
Gerjesztési hullámhossz
változtatásával felvett
spektrum

$\lambda_{em} = \text{konstans}$
(emissziós maximum)

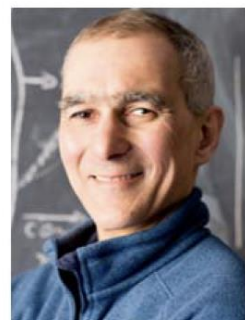
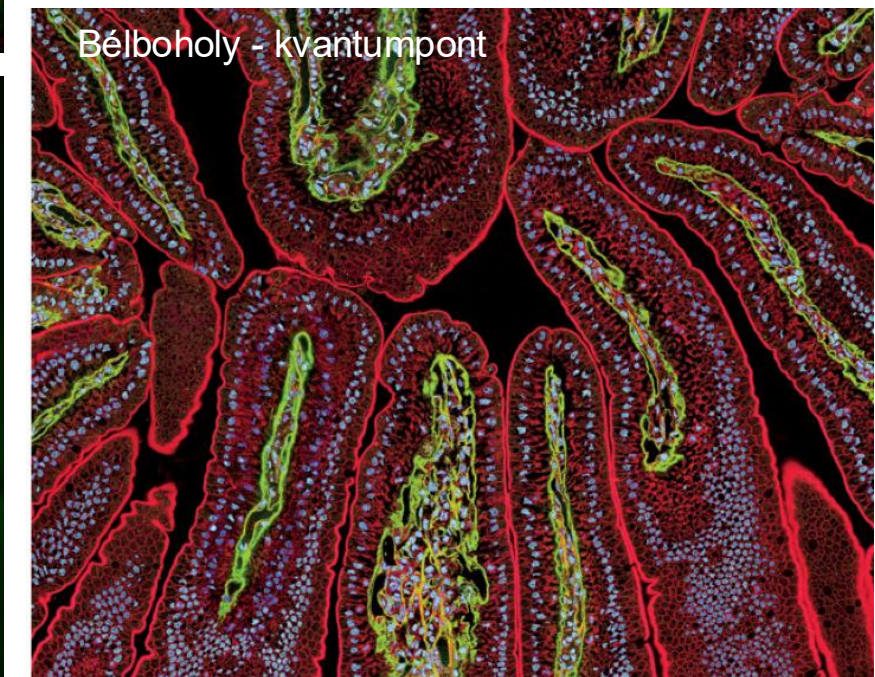
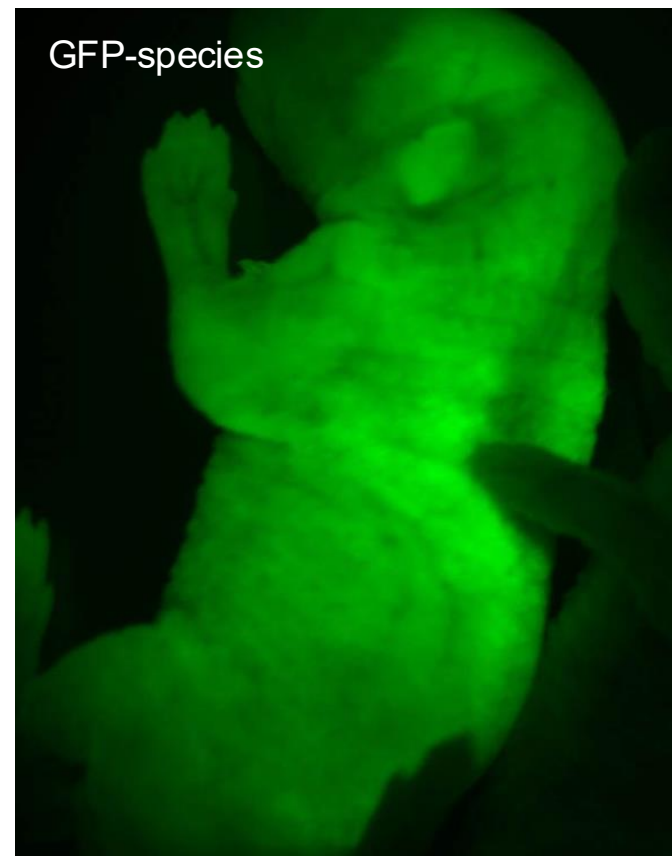
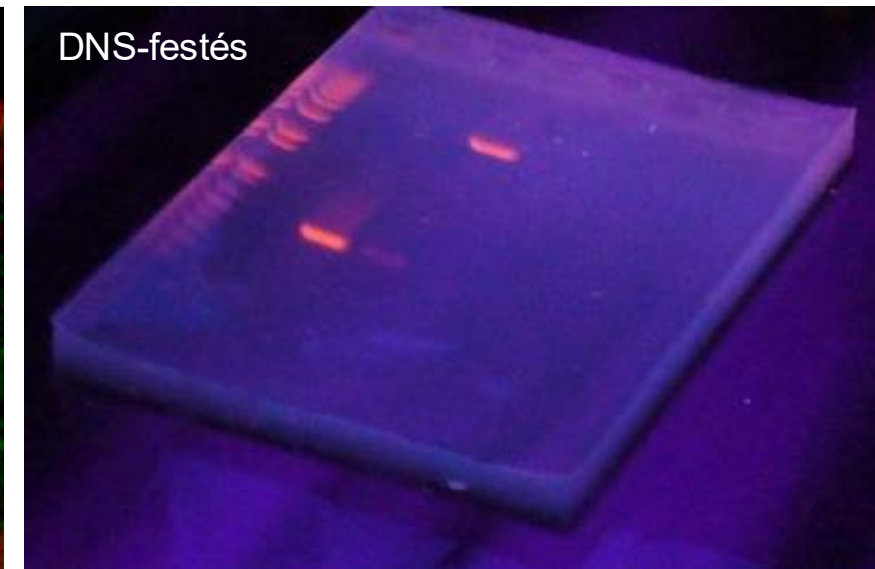
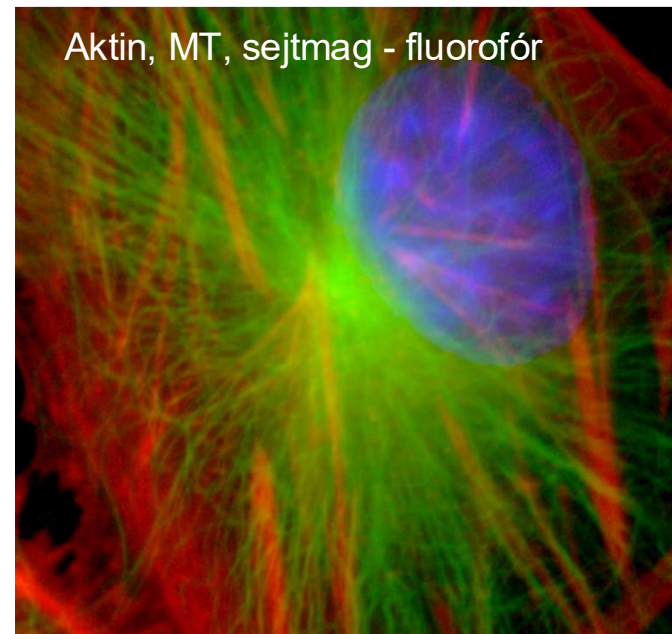
Emissziós hullámhossz
változtatásával felvett
spektrum

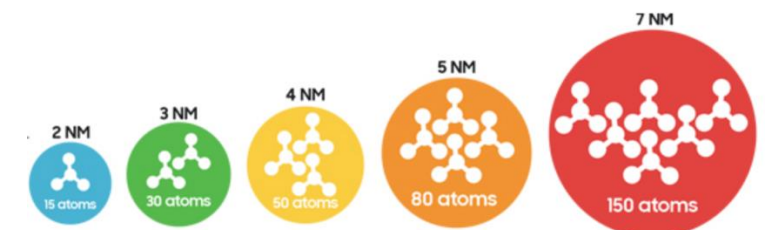
$\lambda_{ex} = \text{konstans}$
(gerjesztési maximum)

A fluoreszcencia orvosi-biológiai alkalmazásai

- Fluoreszcens jelölés fluorofórokkal
- DNS szekvenálás (lánc terminációs módszer), DNS festés (EtBr), DNS microarray technológia
- Immunfluoreszcencia
- Fluoreszcens fehérje-konjugációs technikák (GFP)
- FRET (Fluoreszcencia Rezonancia Energia Transzfer)
- FRAP (Fluorescence Recovery After Photobleaching)
- FACS (Fluorescence Activated Cell Sorting)
- Jelölés kvantum pontokkal (quantum dots)
- stb., stb.

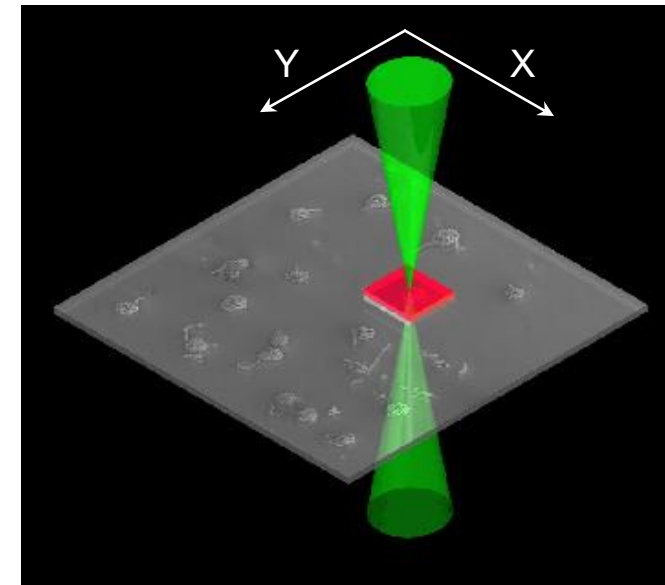
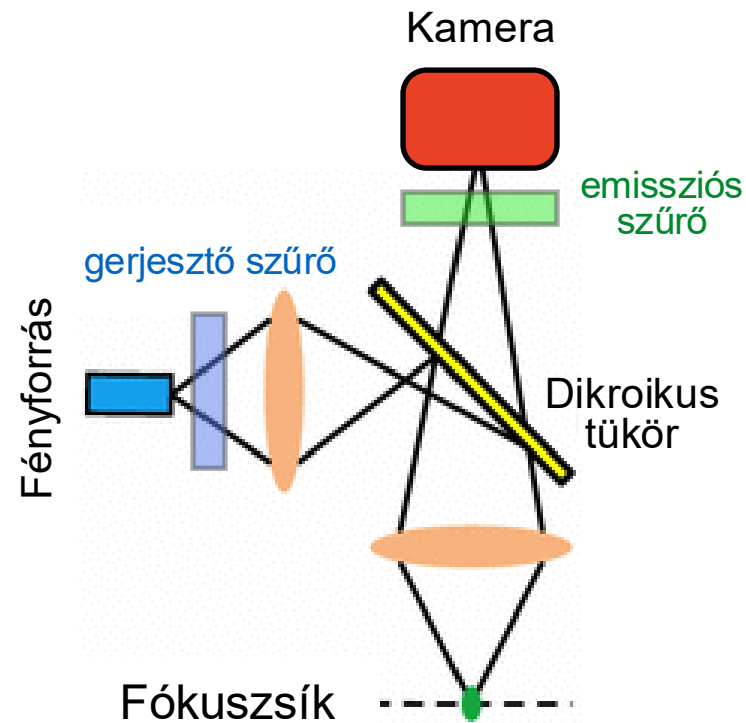

Moungi G. Bawendi, Louis E. Brus, Alexei I. Ekimov
kémiai Nobel-díj 2023

Epifluoreszcencia mikroszkóp és Lézer pásztázó konfokális mikroszkóp

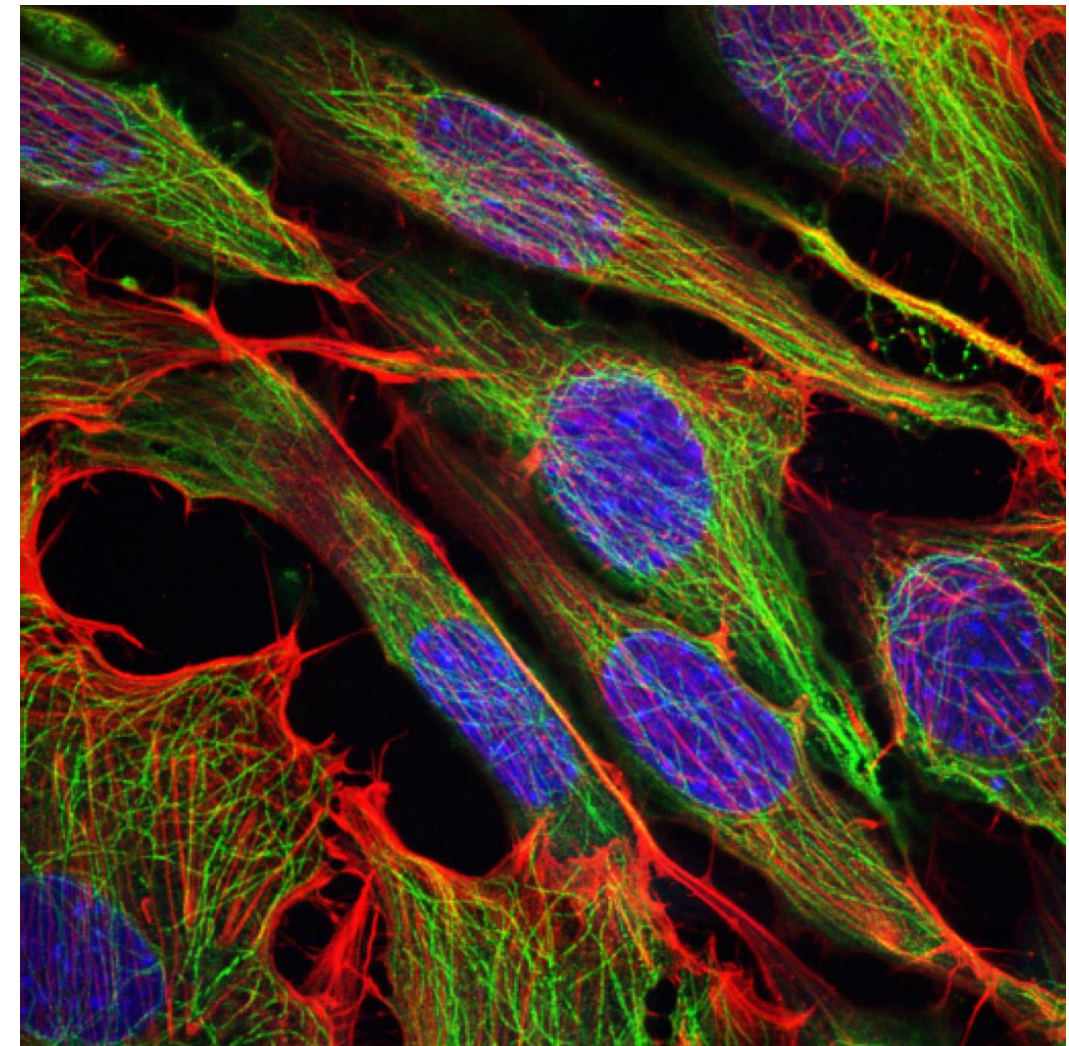
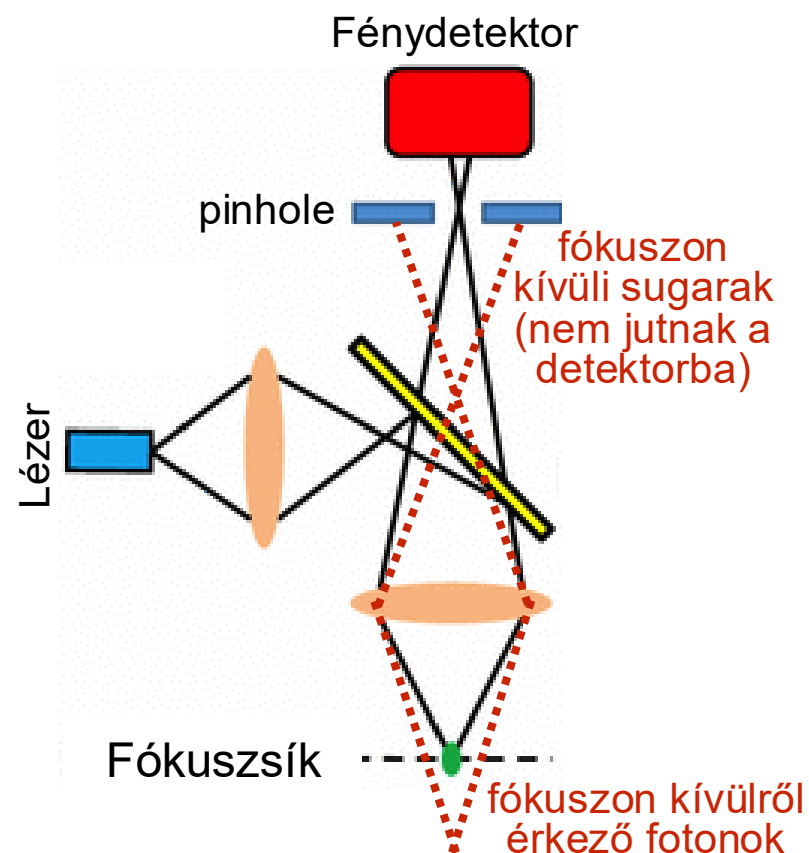
„Epi”:
felületi,
felülről érkező

Zöld: mikrotubulusok;
Vörös: aktin;
Kék: sejtmag

Konfokálitás:
a gerjesztő és
emissziós oldali optikai
geometria fókuszpontja
ugyanaz.

Konfokális elv:
a „pinhole”
segítségével a nem
fókuszpontból érkező
fotonok kiszűrhetők.

Szuperfelbontású mikroszkópia

Kémiai Nobel-díj, 2014

Eric Betzig

Stefan Hell

William E. Moerner

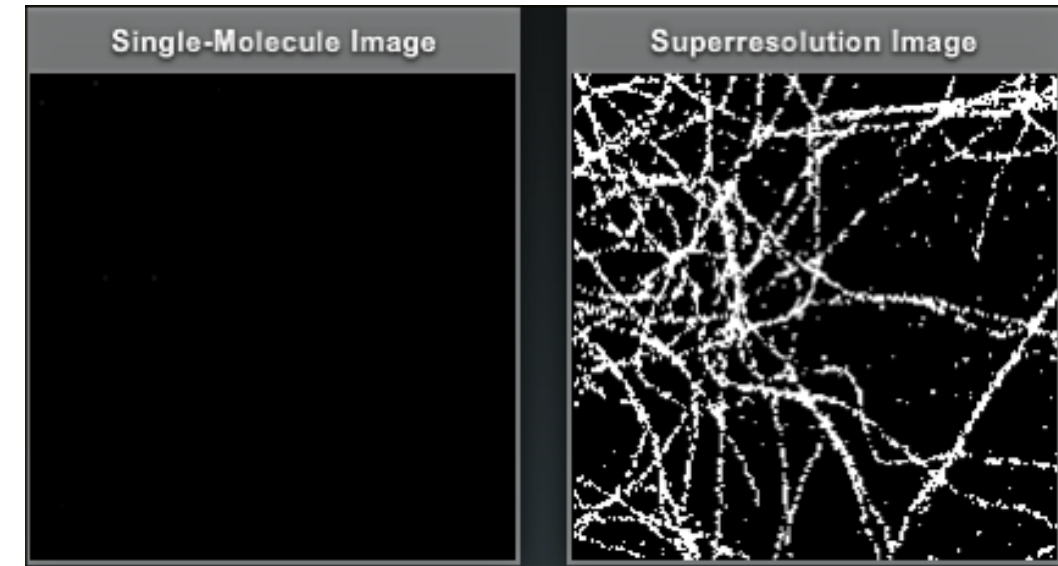
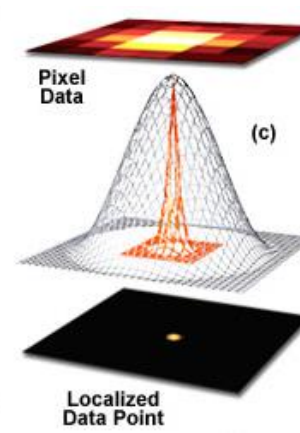
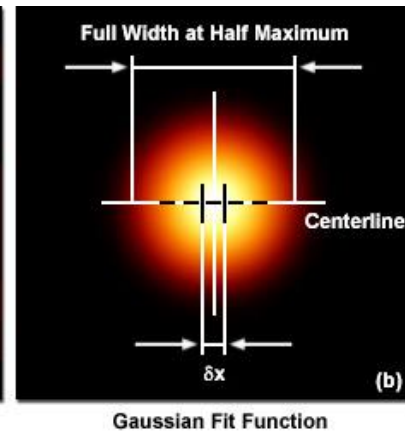
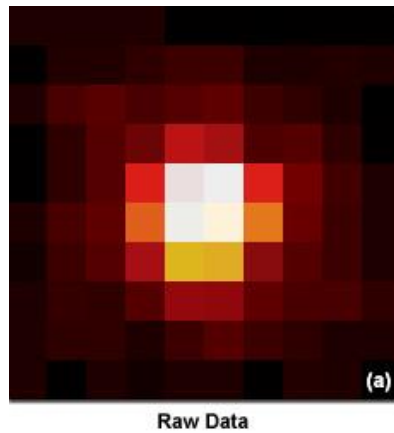
A feloldási problémát pozíciómeghatározási problémává alakítjuk!

“Sztochasztikus” adatgyűjtés (egyedi fluorofórokról)

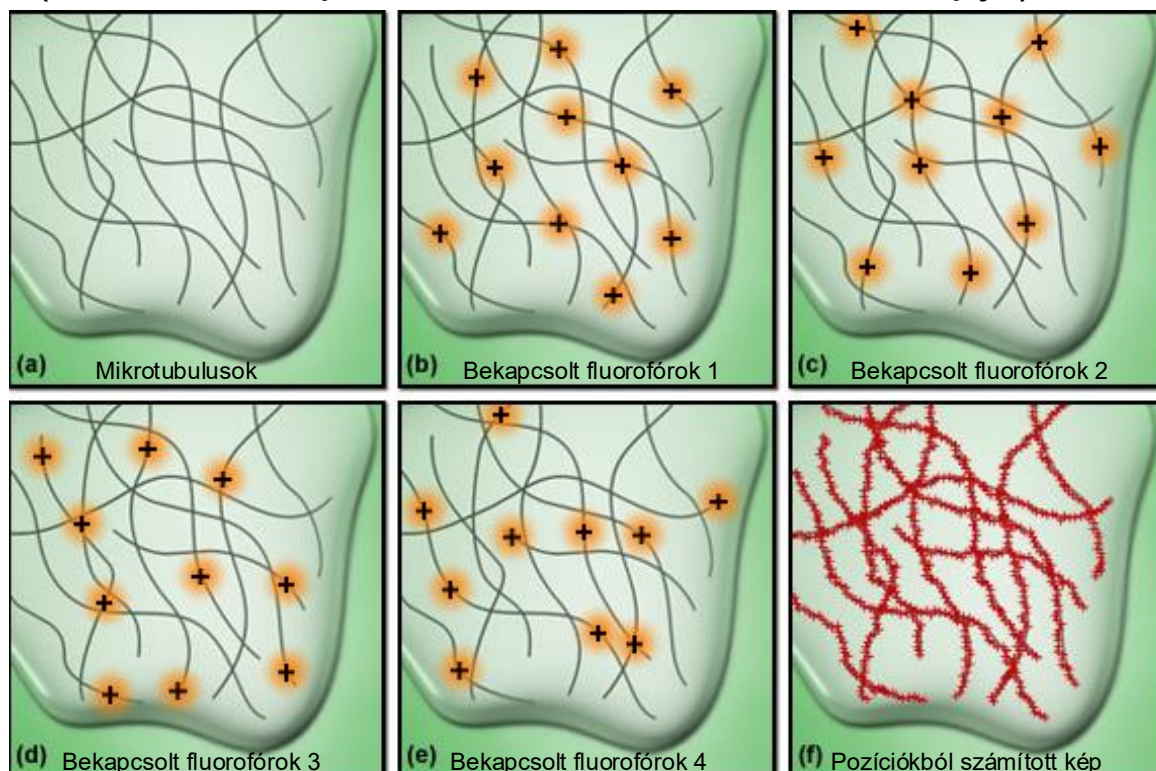
Feloldási probléma (Abbé-elv)

Pozíciómeghatározási probléma (pontosság a fotonyszámtól függ)

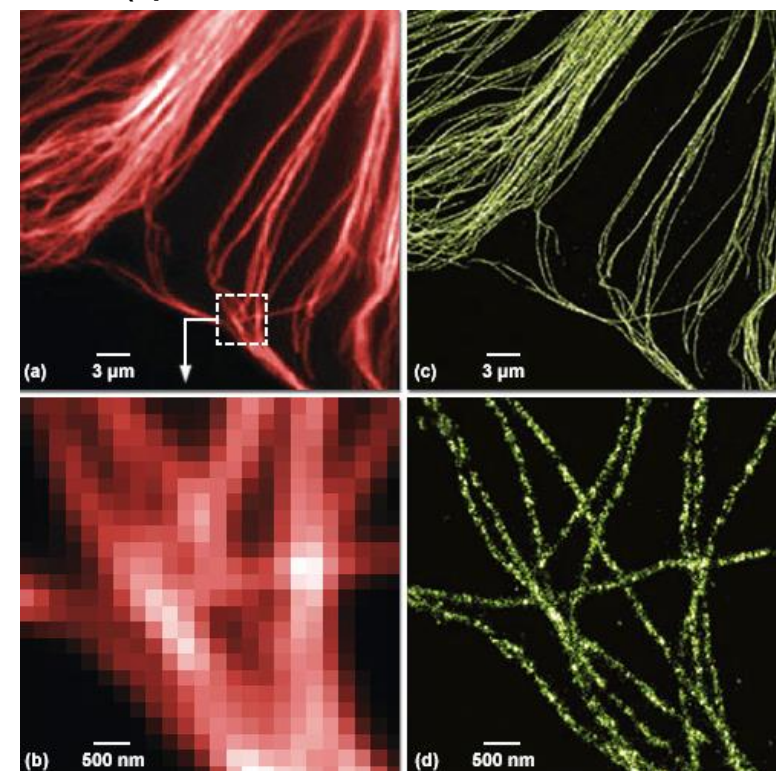
$$d = \frac{0.61\lambda}{n \sin\alpha}$$

STORM (“stochastic optical reconstruction microscopy”); PALM (“photoactivated localization microscopy”)

Adatgyűjtési folyamat

Mikrotubuláris rendszer

OMHV

<https://feedback.semmelweis.hu/feedback/index.php?feedback-qr=SRIFVEX0EPZKYAKW>